

IV.A.17. DE GODSDIENSTZIN

Waar tijdens de Middeleeuwen alles in dienst gestaan had van de Roomse kerk, kwam er in de 16e eeuw een afscheuring.

Er waren in de katholieke kerk veel wantoestanden binnengeslopen. In de Middeleeuwen waren monniken en priesters de hoeders van de beschaving. Zij wezen hoe het land moest ontgonnen worden en gaven onderricht in de kloosterscholen. Vaak waren zij de enigen die konden lezen en schrijven. De lagere geestelijkheid was weinig ontwikkeld en het gedrag van de meesten was niet in overeenstemming te brengen met hun gelofte van armoede en kuisheid. Er was een aflatenhandel en een reliekenzwendel. Klachten over dronkenschap en vechtpartijen waren algemeen. Kloosters werden rijker omdat ze vrijgesteld waren van belastingen. De luie, vraatzuchtige monniken gingen er prat op dat ze niet konden lezen. In één woord: de kerk was in verval. Een toenemende verarming en een algemene misnoegdheid werkten dit in de hand en de ongehoord strenge inquisitie kon niet beletten dat de "kettters" veld wonnen.

Prins-bisschop Everard van der Marck (1506-1538) deed nog een poging om de seculiere geestelijkheid te hervormen (01). Wie na het Concilië van Trente het katholieke geloof niet trouw was, kon geen schepen, burgemeester, schoolmeester, zelfs geen gewone burger meer worden (02).

Omstreeks 1563 leerde meester Willem Tuteleers aan de dorpskinderen de catechismus, het evangelie en het epistel op zonen feestdagen. Op de andere dagen onderwees hij de grammatica (03). Toen werd slechts mis gelezen op zonen en hoge feestdagen. Tot de 17e eeuw liet de vorming van priesters te wensen over. Een seminarieopleiding bezaten ze niet en dit gemis had een weerslag op de zielszorg, temeer daar er in het begin van de 17e eeuw een priestertekort was.

De kerkvisitaties leren ons veel over de toestand van de geestelijkheid. In sommige verslagen kan men lezen hoe ijverig en plichtsgetrouw de parochiepriesters waren en hoe geliefd bij de gelovigen omwille van hun zachtmoedigheid en dienstvaardigheid o.a. bij een pestepidemie. Zo overleed in 1602 pastoor Hendrik Testelmans aan de tyfus; in september 1636 werd Petrus Walt door de pest geveld en in 1685 stierf Hubert Van Aken aan de tyfus.

Voorals in het oog springende fouten van de priesters werden door hun collega's opgetekend: drankzucht, moeilijkheden met het celibaat, afwezigheid, slordige ambtsvervulling, slechte verstandhouding met de parochianen.

Van de doorsneepriester mag gezegd worden dat hij zijn pastorale taak behartigde. Het toedienen van de sacramenten werd als een voorname plicht beschouwd. Volgens de opvattingen van de 17e eeuw kon men zonder doopsel de hemel niet betreden. Een ongedoopt kindje was gedoemd tot een eeuwigdurend verblijf in

het voorgeborchte.

Tijdens de ambtsperiode van bisschop Ernest van Beieren (1581-1612) werd soms maandenlang gewacht om borelingen ten doop te dragen. Hierop kwam een boete van 20 goudgulden. Drie dagen na de geboorte werd de uiterste datum om te voorkomen dat het kind ongedoopt zou sterven. In Brustem stond de doopvont achteraan in de kerk onder een bouwvallig gewelf. Maar dit mocht geen beletsel zijn, want voor ongedoopten en hun familie dreigde er een ander onheil in 1643: "*Pro parvulis sine baptismo morientibus est locus separatus in coemeterio*"
Vertaling.-"Voor de kleinen die zonder doopsel gestorven zijn, is er een afzonderlijke plaats op het kerkhof".

Daar werden ook de ongelovigen begraven zodat de hele gemeenschap duidelijk zag dat het om "uitgestotenen" ging. Tot in 1900 stond niemand stil bij een kinderbegravenis. Er werd geen speciale mis voorzien. Onder de kapmantel van de moeder of de jas van de koster werd het lijkstijlke vlug naar de vroegmis gedragen.

Bij de doop van een kind werden alle voorzorgsmaatregelen over het hoofd gezien. De bestemming van het wicht lag in Gods handen. Door regen en wind trok men met de boreling naar de kerk, soms een halfuur ver. De besmetting met de erfzonde was de reden waarom het kerkelijk ceremonieel van het doopsel in 2 fasen verliep. De eerste fase speelde zich af aan de kerkdeur of in het portaal, waar de pastoor naar de naam informeerde, de voorgeschreven duiveluitdrijvende formules en de zuiverende gebeden voorlas. Pas nadien mocht men het kind de kerk binnendragen en speelde zich de tweede fase van het gebeuren rond de doopvont af, die achteraan in de kerk stond. De koster warmde het doopwater lichtjes op, want soms lag er in de winter een ijskorst in de doopvont.

Peter en meter werden dan met het toezicht op het geestelijk welzijn van hun doopkind bedacht, hetgeen meteen inhield dat ze voortaan in een spirituele verwantschap met elkaar verbonden waren. Dit was belangrijker dan men op het eerste zicht zou denken. Een geestelijke verwantschap vormde immers, net zoals een familiale verwantschap tot de vierde graad, een beletsel voor een latere huwelijksluiting.

Peter en meter overhandigden dan een geschenk, dat sedert 1545 niet meer dan 3 gulden of het loon van 20 dagen handenarbeid mocht kosten. Deze financiële aderlating werd alleen gecompenseerd door de inbreng die ze hadden bij de naamgeving.

Bij het schrijven van de geboorteakte moest sedert 1778 de pastoor melding maken van: plaats, dag en uur van de geboorte, de naam van het kind, de naam van vader en moeder, peter en meter. Soms werd ook hun woonplaats vermeld.

Voor de jongens was tot en met de 17e eeuw Johannes of Petrus populair, maar ook Jacobus, Franciscus, Guillelmus of Egidius hadden een voorkeur. Voor de meisjes viel Maria in de smaak, maar ook Joanna, Christina, Catharina, Anna en Elisabeth.

Een andere uitgavepost was het uitgebreid herbergbezoek op de terugweg. Jonge moeders moesten een goede zes weken later hun kerkgang doen. In principe mochten ze ook pas vanaf dat ogenblik bij hun man in het echtelijke bed slapen.

Een tweede sacrament was het vormsel. Dit werd toegediend door de bisschop na het zevende jaar en nadat men de minimum-kennis van de hoofdwaarheden van het geloof bezat. Soms duurde het echter jaren voor de bisschop op bezoek kwam.

Veelvuldig communiceren was in die tijd ongebruikelijk. Men was verplicht éénmaal per jaar te communiceren in de eigen parochiekerk tijdens de paasperiode. De gelovige voelde zich te onrein en te onwaardig en zelfs in de kloosters gebeurde het maar éénmaal per week. De jaarlijkse communie werd voorafgegaan door een individuele zondenbelijdenis.

1624.-"*Rescribentur fisco qui non communicaverunt in paschate*"
Vertaling.-"Op de fiscus werden zij geschreven, die niet op Pasen hebben gecommuniceerd" (04).

Nalatigen werden met een persoonlijk bezoek van de pastoor vereerd. Zo had in 1653 Ludovicus Bailhe, echtgenoot van Maria Bruijninx, de dochter van Jan Bruijninx (05) niet gebiecht en ook niet gecommuniceerd. Wie zijn paasplicht niet volbracht, plaatste zichzelf buiten de kerkgemeenschap.

De eerste communie werd normaal op 12-jarige leeftijd gehouden in de 18e en 19e eeuw, maar vroeger veeleer rond het 14e of 15e levensjaar. Men moest goed en kwaad kunnen onderscheiden en dus in staat zijn om te zondigen. Biechten mocht op jongere leeftijd, soms reeds omstreeks het tiende jaar. Voor de kerkgemeenschap had niet zozeer de leeftijd, wel het feit van het communiceren een enorme betekenis. De ware betekenis van het woord "communicant" lag in het toetreden tot de categorie der half-volwassenen, met andere woorden tot de actieve bevolking. Het was de start van een volwaardig beroepsleven, maar dan wel met een half of een driekwart loon. Men moest 25 jaar zijn om een volwaardig loon te krijgen.

In 1643 onder het beleid van pastoor Jan de Piem waren er in Brustem 340 mensen die hun paasplicht hielden; in 1650 tijdens het pastoraat van Engelbert Schrammen waren dat er 370; in 1655 klom dit tot 500 toen pastoor Petrus Deliën de parochie leidde. In 1701 onder pastoor Hendrik de Muntere die 33 jaar, van 1685 tot 1718, in Brustem verbleef, waren het er slechts 230 maar er woonden toen maar 60 families in de parochie. In 1712 daalden de communicanten tot 195.

Normaal moest de paasplicht op de eigen parochie gebeuren, maar mensen die iets tegen de pastoor hadden, verkozen vaak buiten de parochie te biechten. Sommigen volbrachten hun paasplicht helemaal niet. Zij schonken dan op het einde van hun leven iets aan de kerk en meenden een afkoopsysteem gevonden te hebben voor hun ergste zonden.

Het verzuim van de mis was uitzonderlijk, maar toch... In 1655 schreef men: "*deferendi sunt eidem plures incolae qui non*

comparant diebus dominicis" (04).

Vertaling-" Er moesten verschillende inwoners aangebracht worden die niet verschijnen op de zondagen".

In de kerk stonden geen stoelen, slechts enkele banken. De gelovigen stonden recht, waren gehurkt of zaten gewoon op de grond. De heer van de heerlijkheid en zijn familieleden hadden hun eigen zitbanken vooraan. Ook voor de kerk- en armenmeesters waren afgesloten banken voorzien. Pas in het begin van de 19e eeuw werden in de kerk stoelen geplaatst. In 1857 stonden er slechts 23 stoelen in de Laurentiuskerk.

Opvallend was wel dat veel mannen de gewoonte hadden tijdens de preek de kerk eventjes te verlaten om in een herberg vlug een glas bier te drinken. Zo kwam het dat het tappen van bier tijdens de zondagsmis verboden werd. Het verzuimen van de mis was niet steeds zondig. Vaak gebeurde dit omdat er slechts één mis was, of omdat de gezinnen hun huis niet onbewaakt konden laten wegens kleine kinderen, zieke mensen en in oorlogstijd wegens het gevaar voor plunderingen. Bittere koude of sneeuwval was een goede reden voor bejaarden en mindervaliden. Zij die te voet kwamen, gebruikten de kerkwegeltjes die overal tussen velden, boomgaarden en huizen lagen. Op heiligendagen ging er minder volk ter kerke dan op zondagen. Een misviering met predikatie of catechismusonderricht kon anderhalf tot twee uur duren. De gelovigen waren vrij passief aanwezig. De mislezer stond veraf, met de rug naar het volk gekeerd en bad in een vreemde, onbekende taal. Alleen de preek doorbrak deze eentonigheid. De aanvangsgebeden werden voorgezegd door de priester en daarna herhaald door alle aanwezigen samen: gebeden voor de overledenen, voor de paus, voor de prins-bisschop, daarna het Avemaria en het Credo, de tien geboden van God en de geboden van de kerk. Dan volgde het eigenlijke onderricht en ten slotte de vermaningen, de aankondigingen van feestdagen, vastendagen en godsdienstoefeningen door de week en, eventueel de huwelijksaankondigingen (06). Het was wel de gewoonte om na de consecratie of na het Onze Vader de kerk te verlaten en naar huis te keren. Daarom was er alleen predikatie in de winter, want in de zomer waren er geen toehoorders. De gerechtsdienaar deed zijn mededelingen na de mis aan de kerkdeur.

De zondagsrust werd in ere gehouden. De zondag moet in die tijd, waar veelal gewerkt diende te worden van 's morgensvroeg tot 's avondslaat en waarin bijna alle werk vermoeiende handarbeid was, in veel grotere tegenstelling gestaan hebben met de wekdagen dan heden ten dage. Er was werkverbod, behalve in noodgevallen.

De pastoor was niet gewend om catechismus te geven. Hij belastte de schoolmeester hiermee. De aartsdiaken gaf aan pastoor Engelbert Schrammen in 1650 de opdracht om persoonlijk catechismus te onderrichten, tenzij bij heirkraft (04). De vespers, 's zondagsmiddags, waren geen verplichte oefening, maar er was toch een druk van de geestelijkheid om aanwezig te zijn.

De parochiepriesters hadden ook als taak erop toe te zien dat

het sacrament van het huwelijk toegediend werd in het bijzijn van getuigen. Volgens het Concilie van Trente (1545-1563) werd bepaald dat de bruid haar trouwring links droeg (07). In vroegere tijden schoof de nieuwe echtgenoot een sleutel aan de vinger van zijn bruid, ten teken, dat ze huismeesteres was. De sleutel was het teken van haar waardigheid.

Huwelijksontbinding was onmogelijk, wel kreeg men soms toelating om gescheiden te leven. Vrouwen werd op het hart gedrukt niet over kinderlast, maar over kinderzegen te spreken. Het huwen op werkelijk volwassen leeftijd was een waarborg voor de echtelijke trouw. Daarbij was er een sterke binding door de kinderweelde. Bij onvruchtbaarheid dacht men aan toverij en werden er vele heiligen bijgesleurd. Men liet missen lezen, trok op bedevaart en aanriep de machtige relikwieën.

De pastoor bezocht zieken en ouden van dagen en diende het H.Oliesel toe aan de stervenden. Hier stond de eeuwige zaligheid op het spel. De smart van het sterven werd verhoogd door de dreiging van een nog afschuwwekkender lijden na de dood, door de beklemmende vrees en de knagende onzekerheid over het laatste oordeel. Want de kwellingen die de ziel te verwachten had, stonden in verhouding tot de schuld tijdens het stervensuur. De gelukzaligen werden regelrecht de hemel binnengevoerd, de zondaars werden onmiddellijk naar de hel gestuurd. Maar wat met de alledaagse mens, die tijdens zijn leven heilige, noch duivel was geweest? Vanaf de 12e eeuw, ten tijde van Christina de Wonderbare, hield men voor dat er reeds een gedeeltelijke loutering op aarde kon gebeuren door gebed, boete, vasten en goede werken. Na de dood zou er dan nog een tijdelijke kwelling komen in het vagevuur.

Vanaf de 15e eeuw liet men de doodsklokken luiden. Tot de 16e eeuw werden de doden in doeken begraven, daarna kwam de kist in de mode bij de rijken. Een afzonderlijk kruis op ieder graf was voor de gewone mensen niet gebruikelijk. Een begrafenis kostte 14 stuivers of een "Ernestus" en het lijk moest normaal binnen 24 u ter aarde besteld worden.

Het priestertekort nam een einde omstreeks 1770. Nu konden er meer manschappen ingezet worden om de gelovigen te begeleiden. Er waren ook heelwat spontane devoties zoals processies en bedevaarten. Op processiedag leek de parochie anders, ingetogener. Elk huis op de processieweg had een soort huisaltaartje met bloemen, brandende kaarsen en een kruisbeeld, wachtend op het voorbijschrijden van de vele groepen als engelen, maagden, martelaren en belijders, verklede kinderen en volwassenen. Dit was het aanschouwelijk maken van de bijbel. Meisjes strooiden bloemblaadjes of papiersnippers op de weg; met palmtakken wuivende maagden zongen; mannen droegen vaandels en dee tafels met de grote heiligenbeelden; leden van de schuttersgilden in klederdracht droegen boog en pijl. En dan, onder het waakzaam oog van de veldwachter, na de kerkzangers, onder een baldakijn de priester met de zegenende monstrans, geflankeerd door de leden van de kerkfabriek met brandende flambouwen. Ten slotte de gelovigen met aan het hoofd de burgemeesters, de schepenen en de heer van het dorp. Zij stopten even aan de St-Jobkapel, de Spikkeboom en de Christinakapel.

Ook op de 3 dagen voor het feest van O.L.Heer-Hemelvaart werd in het vroege morgenuur een bidtocht gehouden, waarin niet het H.Sacrament, maar alleen het kruisbeeld werd meege dragen en daaraan ontleenden die dagen blijkbaar hun naam: de kruisdagen. Die processies waren bedoeld om natuurrampen af te weren en vooral om de zegen af te smeken over de vruchten der aarde.

Bede vaarten werden ondernomen om een bepaalde heilige te vereeren, om voor mens en dier vrijwaring van ziekte te bekomen of om de zegening te vragen over het gezin, de oogst, de stal en de woning. Ze hadden in de regel een aangenaam vervolg bij het huiswaarts keren. Het waren uitstappen die we als een voorloper van ons hedendaags toerisme kunnen betitelen. Onze voorouders stapten naar o.a. Zoutleeuw, de Osseweg, Hakendover, Kortbos, Helshoven of Hoetsloven...

Elke straat had zijn kapel: dikwijls eenvoudige, naïeve kastjes aan een boomstam of tegen de huisgevel. Soms waren het kleine stenen gebouwtjes waarin achter traliewerk of glas, het vereerde beeld stond. Het Openluchtmuseum te Bokrijk bezit een arduinen kapelletje, dat vroeger langs de Romeinseweg stond.

Overal waren Maria-altaren aanwezig, Kortbos werd een bloeiend bedevaartsoord en Bertilia werd door veel mensen in nood bezocht.

Brustem had ook priesterroepingen: kanunnik Egidius Boebelin (16e eeuw); norbertijn Bartholomeus Thielens, +1617; norbertijn Henricus Rega, +1655; karmeliet Petrus Feijtmans, °1745.

Veel oudere mensen, die aan het zieleheil dachten deden schenkingen aan de kerk. Dit alles wees op een groot vertrouwen in de Heer en op een merkwaardige devotie voor de heiligen.

- 01.-Broeder Max.-"Tessengerlo, vroeger en nu", blz.117.
- 02.-Jozef Lyna.-"Het graafschap Loon. Politieke en sociale overzichtelijke geschiedenis", Beringen, 1956, blz.141.
- 03.-Trudo-Jan Gerits.-"De Sint-Laurentiuskerk van Brustem en haar kunstpatrimonium in de late Middeleeuwen", in O.L.V. L., jrg.30, 1975, visitatieverslag uit 1563.
- 04.-G.Simenon.-"Visitationes 1613-1763", Luik, 1939, blz.114.
- 05.-Ludovicus Bailhe, z.v. Jan Baelge, gezegd van Baillij, heer van Wimmertingen en van Jesseren, en van Catharina vander Creft, gezegd Greveche van Alken.
Als grootouders had hij Ludovicus Baelge, nakomeling van Baillij de Cheijnée, en Marie Pulinx.
Hij huwde met Maria Bruijnincx, d.v. Jan Bruijnincx, +1548 en Maria Striels van Alken.
In 1576 stond "*loyck der bailge*" vermeld met 6 "*schouwen, herden ende stoeckplaatsen*" (*schouwgeld*).
- 06.-Philippe Ariès en Georges Duby.-"Geschiedenis van het persoonlijk leven-Van de renaissance tot de verlichting", blz.63.
- 07.-De ringvinger zou een liefdesadertje naar het hart bezitten. Kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders dragen hun ring rechts.